

В.М. Пекарчук

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, Україна

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ЕТНОСІВ УКРАЇНИ У ВИМІРІ БАЗОВИХ ПОЛОЖЕНЬ СВІТОВОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ (1990 – 2000-і роки)

На основі представленої широкої палітри історичних фактів, аналітичних матеріалів, наукових документів зроблено спробу відтворити місце і роль в етнонаціональній політиці України проблем відродження й розвитку культур етноменшин. Критично проаналізовано найважливіші політичні документи, законодавчі акти, що регулювали європейський і світовий культурний простір. З'ясовано участь у перебудові етнокультурного розмаїття України, органів державної влади, а також міжнародних структур.

Ключові слова: етнічні меншини, культура, закон, європейський простір, євроінтеграція, культурна політика.

Політика в галузі культури етноменшин є однією з найважливіших детермінант їх соціального розвитку. Світові, а також вітчизняні традиції вироблення політичних, нормативно-правових, ціннісних засад культурної політики формують загальне тло етносоціального розвитку. Теоретичне осмислення їх має досить велику історіографічну репрезентованість. У цьому контексті слід назвати роботи провідних українських дослідників: О. Майбороди, В. Трощинського, В. Євтуха, В. Ребало. **Метою статті** є показ культурної політики щодо етносів України у вимірі базових положень світової та європейської культурології.

Після проголошення незалежності Україна, як багатоетнічна держава, розпочала формування адекватної суспільним реаліям нормативно-правової бази, налагодження підтримки національних культур з боку держави, розвитку співпраці з громадським сектором у цій царині. Було розроблено й успішно реалізовано концепцію міжкультурного діалогу як одного з чинників та центральної умови сталого розвитку суспільства. У кінці 2000-х років 130 етнічних меншин України було об'єднано в понад 1200 громадських організацій етнічних меншин (в тому числі 37 зі статусом усеукраїнських), при яких діяло близько 6 тис. художніх колективів [1, с. 85]. Досвід підтримки та розвитку з боку держави культури та мистецтва національних меншин в Україні було визнано найкращим серед країн-членів Ради Європи (2003 р.).

На початку 1990-х років в Україні була низькою активність як з боку влади, так і національно-культурних товариств щодо прийняття законодавчої бази етнонаціональної політики. К. Вітман уважала, що в Росії у виробленні моделі етнонаціональної політики з усіма необхідними для її запровадження законами «була зацікавлена насамперед влада, що є потужним стимулом для законотворчості, в той час, як в Україні в її напрацюванні були зацікавлені здебільшого тільки національні меншини задля забезпечення та гарантування своїх прав» [2, с. 137]. Етнонаціональна політика України зумовлювалася самим фактом поліетнічності держави. Тож формування законодавчої бази етнонаціональної політики України йшло у фарватері правового закріплення принципів забезпечення, розвитку й збереження етносів та меншин, що вважалося головним фактором запобігання конфліктам за участю етнічного фактора.

Україна надала перевагу плюралістичній етнонаціональній політиці, що також сприяло стабільності в державі. Учені виділяють два типи етнонаціональної політики щодо меншин: інтегруючу (чи уніфікуючу) та політику культурного плюралізму. Інтегруючу політику вели Балтійські держави, прагнучи відновити чисельність націй шляхом інтеграції меншин

навколо власних культур, мов тощо [3, с. 175-196]. Україна обрала плюралізм, за нульовим принципом громадянства визнала всіх мешканців громадянами, носіями української національної ідентичності. Утім, упродовж досліджуваних років було сформовано правовий статус національних меншин в Україні, зокрема шляхом ратифікації низки міжнародних договорів, які регламентували захист прав національних меншин. Серед них Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин [4], Європейська хартія регіональних мов або мов меншин [5, с. 78].

Головним завданням етнополітичної політики України було забезпечення між-етнічної злагоди та запобігання виникненню конфліктів за участю етнічного фактора. З цією метою на рівні держави здійснювалося регулювання етнополітичних відносин та процесів, що ґрунтувалося на правових принципах, закладених в етнополітичному законодавстві [6, с. 3-8.]. Внутрішня законодавча база державної етнополітичної політики спиралася на міжнародно-правові документи, а саме: Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Декларацію про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, Гаазькі рекомендації з прав національних меншин на освіту, Рекомендації щодо мовних прав національних меншин, прийняті в Осло, Декларацію принципів толерантності, Рамкову конвенцію про захист національних меншин, Хартію регіональних мов або мов меншин. Цікаво, що найвідомішим документом, у якому закріплено колективні права етнопільнот, була Конвенція МОП № 169 «Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах» [7, с. 64]. Але саме з цієї причини її ратифікувала незначна кількість держав, на території яких проживали корінні народи. Країни побоювалися, що вихід на арену суб'єктів колективних прав може спровокувати міжетнічні конфлікти та претензії інших етносів на колективні преференції. Більшість із цих документів Україна також ратифікувала, і вони стали частиною українського законодавства, підґрунтям формування державної етнополітичної політики й регламентацій механізмів та принципів її здійснення.

Проголошений курс України на європейську інтеграцію орієнтував державу на наближення до Копенгагенських критеріїв членства в ЄС, зокрема й політичних, які передбачали стабільність інститутів, демократію, верховенство права, повагу до прав людини, повагу і захист національних меншин, – цілі, які можна реалізувати лише в демократичній моделі етнополітичної політики.

До основних документів, що забезпечували реалізацію прав національних меншин, також слід зарахувати систему національних законодавчих актів; міжнародно-правові документи в цій сфері, підписані й ратифіковані Україною; підзаконні акти державних органів виконавчої влади; цільові галузеві програми духовного відродження національних меншин; державні органи загальної та спеціальної компетенції, відповідальні за реалізацію державної етнополітичної політики; громадські організації національних меншин [8, с. 135-143].

Закон України «Про національні меншини в Україні» конкретизував положення Декларації прав національностей України і став наступним знаковим етапом побудови відносин держави з етнопільнотами, які її населяли; визначив національні меншини як групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою. Зазвичай, у міжнародному законодавстві національні меншини розглядаються як група осіб, громадян певної держави, які за фактом існування цієї групи, за критерієм національної, етнічної належності до неї підпадають під дію певних міжнародних, а також і національних правил, стаючи об'єктами права і суб'єктами певних правовідносин. Меншини виявляють почуття етнічного самоусвідомлення та спільності між собою, які зазвичай, є частиною етносу, що має національну державу за межами України.

Паралельно з формуванням законодавчо-нормативної бази відбувався процес установа дипломатичних відносин, економічних, наукових, культурних зв'язків з країнами,

які визнали Україну як незалежну державу. Ці процеси сприяли активізації культурного та суспільно-політичного життя представників етноменшин України.

Співпраця в галузі культури між Україною та Угорською Республікою здійснювалася відповідно до Декларації про принципи співробітництва між Україною й Угорщиною із забезпечення прав національних меншин, підписаної 31.05.1991 р. в Будапешті, Угоди між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі культури. Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, підписаний у Варшаві 18 травня 1992 року між Польщею й Україною містив значну частину положень, які регламентували культурне співробітництво. Укладена Попередня угода з питань культурного й наукового співробітництва охоплювала широкий комплекс заходів і понад п'ять років служила підґрунтям взаємодії України та Польщі у сфері культури. За угодою Україна і Польща, відповідно, на своїй території мусили втілювати необхідні заходи для збереження, розвитку етнічної самобутності меншин, недопущення дискримінації їхніх представників, а також будь-яких спроб їх асиміляції проти власної волі (ст. 3); забезпечувати право національних меншин на асоціації (ст. 4); сприяти співробітництву між відповідними державними органами для задоволення культурних та освітніх проблем меншин (ст. 5); забезпечувати меншинам можливість користуватися рідною мовою (ст. 6); створювати сприятливі умови для здійснення програм співробітництва меншин з країнами свого походження (ст. 8) [6, с. 11]. Мету й завдання стратегічного партнерства України та Польщі актуалізували учасники засідання Консультативного комітету 27 – 28 вересня 1995 року у Варшаві. Велика увага зверталася на обмін досвідом у галузі культури. Нового імпульсу українсько-польським відносинам надав офіційний візит у Польщу Президента України Л. Кучми у червні 1996 року, під час якого було підписано низку угод про співробітництво двох держав. Президенти двох країн у Спільній Декларації підтвердили обраний курс на розвиток стратегічного партнерства. Свій унесок у розвиток взаємин здійснювали українсько-польська та польсько-українська парламентська групи, а також українсько-польський та польсько-український форум, які підтримували різноманітні форми зв'язків, у тому числі й культурні. Налагоджувалися прямі зв'язки між установами культури України та Польщі.

Співпраця в галузі культури між Україною та Румунією здійснювалася відповідно до Угоди між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво в галузі культури, науки і освіти. Співробітництво з Російською Федерацією в галузі культури здійснювалося відповідно до положень Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі культури, науки і освіти (1995 р.), Угоди про співробітництво прикордонних областей України та РФ (1995 р.) та інших документів.

Не викликає заперечення, що зв'язки з країною походження стимулювали збереження й розвиток самобутності тих частин етносів, які перебували на теренах іншої держави. Останні, як правило, отримували моральну, матеріальну і фінансову підтримку і від країн походження. Наприклад, в Угорщині було сформовано правову базу, яка, зокрема, регулювала і фінансову допомогу етнокультурного розвитку угорців України. У різних формах (через державні органи, громадські організації) подібна допомога надходила з Болгарії, Ізраїлю, Німеччини, Польщі, Росії тощо. Оскільки такі контакти і зв'язки активізувалися, то постала необхідність їхнього правового регулювання. Воно здійснювалося в рамках Закону України «Про національні меншини в Україні» (ст. 15, 17), міждержавних, міжвідомчих угод та діяльності урядових змішаних комісій. Діяли такі угоди: «Угода між Україною та Федеративною Республікою Німеччиною про співробітництво у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні» (вересень 1996 рік), «Угода між Міністерством України у справах національностей та міграції і Департаментом національних відносин при Уряді Республіки Молдова про співробітництво з питань міжнаціональних відносин» (лютий 1996 рік), «Угода між Державним комітетом України у справах національностей та міграції і Департаментом з регіональних проблем та національних

меншин при Уряді Литовської Республіки про співробітництво з питань національних відносин» (лютий 1997 рік), «Угода про співробітництво між Міністерством Російської Федерації у справах національностей та федеративних відносин із Державним комітетом України у справах національностей та міграції» (вересень 1997 рік).

Протягом 1990 – 2000-х років Президент України, уряд України, Міністерство культури робили чимало заради збереження й розвитку етнокультурного різноманіття, сприяли задоволенню етнокультурних потреб національних меншин, відродженню їх звичаїв і традицій, усебічному розвитку мови, аматорського й професійного мистецтва, охороні та збереженню пам'яток історії та культури, заснуванню періодичних видань. На теренах України відбувалося творення спільної різноманітної та яскравої культури багатоетнічної країни. Важливим моментом у контексті розбудови української культурної політики, відповідно до базових положень Європейської культурної стратегії, стало залучення громадського сектору до реалізації конкретних проєктів. Міністерство культури надавало організаційну та фінансову підтримку ініціативам національно-культурних товариств культурно-мистецького та науково-практичного спрямування локального, національного та міжнародного масштабу в різних регіонах країни, націлених на сприяння розвитку традицій і культури етносів України. Зберігалась орієнтація на підвищення міжкультурної компетенції етносів України шляхом розвитку усвідомлення культур та їх вираження, на розроблення дієвих механізмів співпраці державного, громадського та приватного секторів.

Малися приклади такої співпраці. У 2000-і роки на території України діяло декілька заповідників, створених для охорони та збереження культурної спадщини національних меншин: Державний історико-культурний заповідник у м. Бахчисарай, до складу якого входив Музей історії та культури кримських татар, Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань», де знаходився меморіальний комплекс на місці поховання одного з найвпливовіших духовних лідерів хасидизму – цадика Нахмана з Брацлава.

У межах акції «Рік міжкультурного діалогу в Україні», починаючи з 2008 року в усіх регіонах, за участі професійних та аматорських творчих колективів, представників різних етнічних груп України, а також закордонних гостей, традиційно проводилися культурно-мистецькі заходи: семінари, майстер-класи, фестивалі, етнографічні свята, виставки, концерти. Протягом 2008 – 2013 рр. за ініціативи Ради національних товариств України було проведено всеукраїнські акції: фестиваль родинних колективів етносів України, конкурс читців «Тарас Шевченко мовами національних меншин», численні форуми національних культур, фестивалі дитячої творчості, театральні фестивалі тощо. Особлива увага приділялася виконанню Програми розселення та облаштування депортованих кримських татар й осіб інших національностей, що повернулися на проживання в Україну, та інтеграції в українське суспільство на період до 2010 року. У рамках програми здійснювалися культурно-мистецькі заходи: свята Хидерлез, Дервіза, Курбан-Байрам та інші [6, с. 13].

Лише у 2009 р. в Україні відзначалося 150-річчя від дня народження єврейського письменника Шолома-Алейхема; 200-річчя від дня народження Юліуша Словацького. У Кременці Тернопільської області відбулися Українсько-польські літературно-мистецькі зустрічі «Діалог двох культур», наукова конференція «Словацький знаний і незнаний», наукова конференція літераторів, конференція наукових співробітників музеїв України та Польщі, презентація творів і книг польських та українських письменників, українсько-польський художній пленер, міжнародний фотопленер, урочисте богослужіння, свято вулиці Словацького, концерт «День народження Юліуша», покладання квітів на могилу матері поета Саломеї Словацької та до пам'ятника Тарасові Шевченку, урочисте відкриття та освячення пам'ятної таблички на колишньому костелі Кременецького ліцею. Проїшов Міжнародний фото-пленер, організований Національним Музеєм Землі Перемишлянської в Перемишлі. В українських закладах освіти, науки, культури та позашкільних закладах, бібліотеках, музеях також відбулися освітньо-виховні та інформаційно-просвітницькі заходи, присвячені 200-річчю від дня народження Юліуша Словацького.

В Україні, загалом, було вироблено систему заходів протидії проявам ксенофобії, міжетнічної та расової нетерпимості. Протягом 2009 – 2010 рр. з метою формування толерантності, поваги до культури, історії, мови, звичаїв та традицій представників різних національностей, бібліотечними установами України було проведено інформаційні години на тему: «Кольорова країна: чи притаманні ксенофобія та расизм українцям?», «Європа – наш спільний дім», «По країнах та континентах», здійснювався перегляд відеофільму «Віртуальна подорож Францією», переглядалися періодичні видання «Расизм та ксенофобія в Україні – нові виклики у сфері захисту прав людини», розроблено тренінг з формування толерантності в молодіжному середовищі «Ксенофобія: серйозний погляд». Національна бібліотека України для дітей підготувала та провела інформаційний калейдоскоп «Люди планети Земля», музичну подорож «Шедеври етнічної музики», літературну гру «Смійся та грай – світ пізнавай», годину цікавих повідомлень «Корінні американці – хто вони?», літературну мандрівку «Артек збирає друзів з усього світу», мистецьку годину «Знайомство з етнографічними музеями України» [9, с. 379].

Співпраця України з ЄС, Радою Європи та іншими міжнародними організаціями спрямовувалася, передусім, на збереження та поцінювання культурної та історичної спадщини, підтримку та розвиток транскордонних культурних зв'язків та міжкультурного діалогу взагалі, забезпечення культурного розмаїття в Україні та світі. Україна брала участь у проектах Ради Європи, спрямованих на розбудову громадянського суспільства як одного з базисних елементів розвитку демократії.

Згідно з Планом дій Ради Європи для України на 2008 – 2011 рр., Україною виконувалася Регіональна програма Ради Європи «Київська ініціатива для демократичного розвитку через культуру Вірменії, Азербайджану, Грузії, Молдови та України», спрямована на розвиток культурної політики та стратегій задля консолідації демократії, міжкультурного діалогу та культурного розмаїття. В Україні проводилася робота в межах Програми за проектами: «Культурна політика і культурний обмін», «Винні шляхи: Вино. Культура. Туризм. Обміни» (ВКТО), а також за проектами міжкультурного кінематографічного співробітництва та захисту й використання культурної спадщини.

У 2009 р. в Україні вперше на загальнонаціональному рівні відбулося святкування Днів Європейської Спадщини. У межах Днів Європейської Спадщини в Україні, окрім традиційних заходів – відкриття для безкоштовного відвідування пам'яток та будівель, які були закриті для публіки, екскурсій, виставок, концертів та інших акцій – у Закарпатті пройшов комплексний Міжнародний культурно-мистецький та навчальний проект «Україна – країна замків та фортець».

Дні Європейської Спадщини як спільна акція Ради Європи та Європейської Комісії мали на меті привернути увагу до культурної спадщини та її ролі в розвитку сучасного суспільства. Цілі Днів спрямовувалися на підвищення поінформованості громадян європейських країн щодо багатства й культурного розмаїття Європи; створення атмосфери поцінювання різнобарвної мозаїки європейських культур; інформування суспільств та урядів про необхідність захисту культурної спадщини. Протягом 2009 – 2013 рр. у межах проекту «Україна – країна замків та фортець» окремо працювала секція «туризм без кордонів». Під час проекту відбувалося вивчення широкого кола питань охорони та сучасного використання культурної спадщини в Україні в контексті стандартів РЄ в цій сфері, що було особливо важливим у світлі підготовки нового пілотного проекту в межах програми «Київська ініціатива» – «Реабілітація культурної спадщини історичних міст». Україна в партнерстві з Радою Європи та Громадською організацією «Центр розвитку “Демократія через культуру”» реалізували проект «Інтеркультурні міста: управління та політика щодо різних громад». Проект здійснювався у співпраці з територіальною громадою Мелітополя, у якому мешкали представники майже 100 національностей, та мав на меті розробку моделі міської модернізації та збільшення потенціалу міста у сфері розвитку, інвестицій та туризму за допомогою інноваційних міжкультурних проектів.

Названі проекти стали прикладом конструктивної та ефективної взаємодії у форматі багатостороннього культурного співробітництва, яка сприяла подальшому розвитку співпраці з Європейським Союзом у межах нової ініціативи ЄС «Східне партнерство».

Таким чином, слід зазначити, що етнокультурна політика в Україні загалом відповідає базовим критеріям сучасної світової та європейської культурної політики. Для незалежної держави культура разом з економікою, соціальним розвитком та екологією виступала одним із факторів сталого розвитку суспільства; культурне розмаїття – абсолютною цінністю, міжкультурний діалог – засобом порозуміння країн, народів та цивілізацій, універсальність культурної спадщини у розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриченко Л.В. Регулирование и защита прав национальных меньшинств в законодательстве зарубежных стран / Андриченко Л.В. // Государство и право. – 2002. – № 3. – 95 с.
2. Вітман К.М. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми : [Монографія] / Вітман К.М. – К. : Логос, 2007. – 336 с.
3. Європейська хартія регіональних мов та мов меншин // Збірка договорів Ради Європи. – К., 2000. – 212 с.
4. Конвенція МОП № 169 «Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://cidct.info/uk/studii/7/10.html>.
5. Майборода О.М. Етнонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні / О.М. Майборода // Сучасність. – 1995. – № 12. – 96 с.
6. Поточний архів Міністерства культури України. // Листування з міністерствами і відомствами, 2010. – С. 3-8.
7. Ребкало В.А. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні: досвід, проблеми, перспективи / В.А. Ребкало, М.І. Осушний, О.М. Майборода. – К. : Вид-во ЦАДУ, 1996. – 116 с.
8. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. // Права людини в Україні. – К., 1998. – Вип. 21. – 368 с.
9. Трощинський В.П. Етнополітика держави / В.П. Трощинський // Україна: утвердження незалежної держави (1991 – 2001). – К. : Альтернативи, 2001. – 415 с.

В.М. Пекарчук

Развитие культуры этносов Украины в измерении базовых положений мировой и европейской культурной политики (1990 – 2000-е года)

На основе представленной широкой палитры исторических фактов, аналитических материалов, научных документов, сделана попытка воспроизвести место и роль в этнонациональной политике Украины проблем возрождения и развития культур этноменьшинств. Критически проанализированы важнейшие политические документы, законодательные акты, которые регулировали европейское и мировое культурное пространство. Выяснено участие в перестройке этнокультурного разнообразия Украины, органов государственной власти, а также международных структур.

Ключевые слова: этнические меньшинства, культура, закон, европейское пространство, евроинтеграция, культурная политика.

V.M. Pekarchuk

Development of Culture of Ukraine's Nations in Dimension of Basic Positions of the World and European Cultural Politics (1990-2000 years)

On the basis of represented wide palette of historical facts, analytic works, scientific documents it is made an attempt to reproduce the place and role of problems of revival and development of culture of ethnic minorities in ethno national politics of Ukraine. The most important political documents, legislative acts, which regulate the European and world cultural space, are analyzed critically. The participation of bodies of state power and international structures is cleared up.

Key words: ethnic minorities, culture, law, European space, European integration, cultural politics.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2013.